

УДК 373.5.015.31:17.022.1](477)

**ШЛЯХИ І ЗАСОБИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ**

аспірант, Лук'яненко Г. В.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Україна, Мелітополь

У статті розглянуто основні засоби морального виховання старшокласників України в загальноосвітніх закладах другої половини ХХ століття. Проаналізовано особливості впливу соціально-економічних та політичних умов Радянського Союзу на педагогічну науку і практику – з 1949 року до 1991 року керівництво українською школою проходило централізовано, без врахування національних особливостей. Вчені-педагоги радянського періоду розглядали моральне виховання як складову комуністичного. Після проголошення незалежності України національна програма виховання встановлює пріоритетні підходи до вивчення ціннісної бази сучасних старшокласників, яка ґрунтується на традиціях української культури та найкращих здобутках національної і світової педагогіки та психології.

Ключові слова: моральне виховання, старшокласники, навчально-виховний процес, майбутній будівник комунізму, українське суспільство.

аспірант, Лукьяненко Г. В. Пути и средства нравственного воспитания старшеклассников в общеобразовательных школах Украины во второй половине ХХ века / Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, Украина, Мелитополь

В статье рассмотрены основные средства нравственного воспитания старшеклассников Украины в общеобразовательных заведениях второй

половины XX века. Проанализированы особенности влияния социально-экономических и политических условий Советского Союза на педагогическую науку и практику – с 1949 года по 1991 год руководство украинской школой проходило централизованно, без учета национальных особенностей. Ученые-педагоги советского периода рассматривали нравственное воспитание как составную коммунистического. После провозглашения независимости Украины национальная программа воспитания устанавливает приоритетные подходы к изучению ценностной базы современных старшеклассников, которая основывается на традициях украинской культуры и лучших достижениях национальной и мировой педагогики и психологии.

Ключевые слова: нравственное воспитание, старшеклассники, учебно-воспитательный процесс, будущий строитель коммунизма, украинское общество.

Graduate student, Lukianenko G. V. The ways and means of moral education of senior pupils in general education schools of Ukraine in the second half of the twentieth century / Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky, Ukraine, Melitopol

The article describes the main mean in the moral education theory of senior pupils of general education institution in Ukraine the second half of the XX century. The features of the influence of socio-economic and political conditions of the Soviet Union on pedagogic science and practice are analyzed – from 1949 till 1991, the leadership of the Ukrainian School held centrally, without taking into account national peculiarities. The Soviet period scientists considered moral education as a component of a communist. After the declaration of independence of Ukraine national education program establishes the priority approaches to learning of the value base of the current senior pupils, that based on the traditions of Ukrainian culture and the best national achievements and world pedagogy and psychology.

Keywords: moral education, senior pupils, the educational process, the future builders of communism, the Ukrainian society.

Вступ. Сучасне суспільство пред'являє нові вимоги до особистісних якостей людини, тому створення моральних засад в освітньому просторі для становлення гармонійно розвиненої особистості має стати першочерговим завданням. Наразі перед державою стала низка взаємопов'язаних і спірних питань у суспільній моралі: формування позитивного відношення до державних змін, створення умов для ефективної праці, нормальної життєдіяльності, єдність у розумінні загально визнаних цінностей. У дітей важливо закласти почуття патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, сформувати у молоді громадянські якості, які вона зможе проявити в діяльності, що пов'язана із захистом інтересів своєї родини, народу та Батьківщини. Про спрямування освіти на виховання високоморальної, патріотично свідомої людини наголошено у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI ст.»)[2], Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні[5], Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності[4], проекту Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015 – 2019 рік[9] та інших нормативно-правових документах.

Теоретичні засади та практичні дослідження загальних проблем морального виховання в загальноосвітніх закладах України висвітлено у наукових працях сучасних наших та зарубіжних учених (М. Алексєєв, І. Андрухів, В. Барулін, І. Бех, А. Богущ, А. Бойко, В. Кремень, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Харламов, К. Чорна, Г. Шевченко). Простежили розвиток національної освіти та виховання Г. Білавич, В. Борисенко, Г. Васькович, М. Євтух, О. Тимчик, Ю. Щербак. Вчені одноставно наголошують, що особливої актуальності набуває осмислення і реалізація установок формування моральних якостей шкільної молоді. Одним із найважливіших компонентів у формуванні моральних якостей підростаючого

покоління вважають патріотизм дослідники О. Вишневський, В. Гонський, М. Євтух, В. Зеньківський, М. Качур, О. Коркішко, І. Мартинюк, В. Паплужний, Ю. Підборський, Ю. Римаренко, О. Сухомлинська.

Формулювання мети статті та завдань. Дослідити стан розвитку засобів та шляхів морального виховання старшокласників загальноосвітніх закладів України в другій половині ХХ століття, узагальнити педагогічний досвід задля використання в сучасних українських реаліях.

Виклад основного матеріалу статті. Значний підйом радянської системи народної освіти на початку другої половині ХХ століття був викликаний перемогою у Великій Вітчизняній війні. В шкільний навчально-виховний процес були внесені зміни ідеологічного напрямлення, звеличувалася роль партії, заборонялися твори письменників і поетів, що не підтримували її політичний курс. Основними засобами морального виховання старшокласників були навчання, суспільно-виробнича праця, трудове виховання, гра, заняття спортом, художня самодіяльність[6, с. 222].

Система практичних аспектів формування та розвитку моральних процесів, рис і якостей особистості школяра розроблялася багатьма вченими радянської педагогічної науки. Розглядаючи шляхи морального виховання в практиці школи, О. Кондратюк виокремлює такі: переконання як основний засіб морального виховання; трудова діяльність школярів; соціалістичне змагання як засіб залучення учнів до творчої колективної праці; приклад; заохочення і покарання[3]. Психолог М. Боришевський доводить, що неодмінною умовою формування в учня переконань є наявність у нього системи позитивних моральних звичок, вихованість моральних почуттів, знання про моральні вимоги суспільства. Важливу роль відігравали різноманітні форми позакласної та позашкільної роботи – вечори запитань і відповідей, вікторини, тематичні вечори, диспути на тему актуальних проблем духовного світу молоді, її морального обличчя, ідеалів юнаків та дівчат[1, с. 27 –32]. Проблематичність шляхів та засобів морального виховання висвітлює Ю. Бабанський, зазначаючи, що в моральне

просвітництво учнів входить: широке уявлення про моральні цінності людського життя і культури; формування моральних уявлень, понять, поглядів, суджень, оцінок та на цій основі моральних переконань; сприяння усвідомленню і збагаченню особистого морального досвіду школярів; коректування знань в галузі моралі, одержаних із різних джерел; сприяння моральному самовихованню особистості [7, с. 407 – 414].

Любов до Батьківщини старшокласників в УРСР формувалась за допомогою військово-патріотичних ігор «Зарниця», «Прапор над фортецею» тощо. Починаючи з 1967 року, ці ігри неодноразово включалися до програми шкільних, районних, міських, обласних, республіканських змагань, спартакіад і зльотів. На уроках літератури формували моральні якості в учнів за допомогою творів із високопатріотичним змістом, зокрема «Тарас Бульба» М. Гоголя. Наголошувалось на показі письменником палкої любові Тараса Бульби, його сина Остапа, запорожців до рідної землі, їх згуртованості, товариської взаємодопомоги в боротьбі проти загарбників.

З першого дня утворення Української незалежної держави обрано курс на побудову демократичного суспільства, гуманні відносини між людьми та вихованні у молоді таких виховних пріоритетів: утвердження основних загальнолюдських цінностей – справедливості, патріотизму, доброти, інших добродійностей; прищеплення шанобливого ставлення до культури усіх народів, що живуть в Україні; формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю. Проблема засобів і шляхів морального виховання цікавила багатьох українських дослідників. Так, М. Соловей і Є. Спіцин вважають основними напрямками морального виховання моральну освіту та формування морального досвіду. Вчені вважають, що засобами морального виховання можуть стати методи, якщо вони є компонентами виховного процесу. Шляхами морального виховання є різноманітні види діяльності (ігрова, навчальна, трудова), педагогічна техніка (мова, міміка, рухи тощо) та засоби, що забезпечують нормальну життєдіяльність учителів і учнів [8, с. 45].

Загальновідомо, що в радянський час моральне виховання здійснювалось на російських зразках літератури, але доведено, що найбільший потенціал духовного багатства знаходиться в народно-національній творчості. В 90-х роках на уроках української літератури в старших класах прекрасним джерелом для виховання старшокласників у душі патріотизму і формування загальнолюдських моральних цінностей стали такі українські письменники: Ліна Костенко, Маруся Чурай, Т. Шевченко, І. Франко, Панас Мирний, М. Коцюбинський, Леся Українка та ін. Такі художні твори, як повість «Щедрий вечір», та романи «Правда і кривда», «Чотири броди» М. Стельмаха, повісті «Земля» та «В неділю рано зілля копала» О. Кобилянської, повість «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, драма-феєрія «Лісова пісня» Лесі Українки, повість «Старосвітські батюшки і матушки» І. Нечуя-Левицького, кіноповість «Зачарована Десна» О. Довженка та інші побудовані на фольклорному матеріалі, насичені народними звичаями і традиціями. Після прочитання програмових художніх творів із літератури у старшокласників змінюються почуття, наприклад, знижується байдужість, агресивність, неспокій та зневіра, зростає надія на краще. Осмислене прочитання літератури збагачує емоційність учнів, формує високоморальну особистість, здатну до порівняння та переживання.

Висновки.

Отже, є очевидним, що моральне виховання дітей закладено в основі українського національного виховання. В українців нерушимо присутня усвідомленість причетності до рідної історії, традицій, культури свого народу, любов до Батьківщини, вболівання долею народу, його майбутнім. Основними засобами морального виховання старшокласників до 90-х років другої половини ХХ століття у загальноосвітній школі були: навчання, суспільно-виробнича праця, природа рідного краю, гра, заняття спортом, художня самодіяльність. Метою виховання в загальноосвітній школі є формування гармонійно розвиненої особистості з високим почуттям обов'язку перед Батьківщиною. Нові підходи до національної школи

вимагають передачі духовного надбання підростаючому поколінню, якісних зрушень у моральному, патріотичному вихованні дітей всіма наявними засобами. Формування системи цінностей уже не обмежується ідеологією, нові моральні вартості стають центром всебічного гармонійного розвитку особистості. Основою морального виховання стали національні надбання, відповідно основними засобами стали українська мова, література, історія.

Подальшого науково-педагогічного пошуку потребують проблеми визначення виховного потенціалу морального виховання старшокласників та шляхи вдосконалення педагогічної діяльності з формування їх моральних якостей.

Література:

1. Боришевський М. Й. Моральні переконання та їх формування у дітей / М. Й. Боришевський. – К.: Рад. школа, 1979. – 48 с.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
3. Кондратюк О. П. Моральне виховання учнів / О. П. Кондратюк. – Київ: Радянська Україна, 1961. – 47 с.
4. Концепція громадянського виховання в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – № 2. – С. 7 – 13.
5. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді // Освіта України. – 2004. – № 94. – 3 груд. – С. 6–10.
6. Педагогіка / Под ред. И. А. Каирова, Н. К. Гончарова, Б. П. Есипова, Л. В. Занкова. – М.: Учпедгиз. – 1956. – 436 с.
7. Педагогіка: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. Ю. К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1983. – 608 с.
8. Педагогіка в опорних структурно-логічних схемах. Навчально-методичний посібник для студентів заочної та вечірньої форм навчання / Укл. Соловей М. І., Спіцин Є. С. – К.: КДЛУ, 1999. – 105 с.

9. Проект Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015 – 2019 рік. – [Електронний варіант]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/messages/43455-proekt-kontseptsiiyi-natsionalno-patriotichnogo-vihovannya-ditey-ta-molodi>.

References:

1. Boryshevskiy M. Y. Moralni perekonannya ta yikh formuvannya u ditei / M. Y. Boryshevskiy. – K.: Rad. shkola, 1979. – 48 s.
2. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» («Ukraina KhKhI stolittia»). – K. : Raiduha, 1994. – 61 s.
3. Kondratiuk O. P. Moralne vykhovannya uchniv / O. P. Kondratiuk. – Kyiv: Radianska Ukraina, 1961. – 47 s.
4. Kontseptsiiia hromadianskoho vykhovannya v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti // Shliakh osvity. – 2000. – № 2. – S. 7 – 13.
5. Natsionalna prohrama vykhovannya ditei ta uchnivskoi molodi // Osvita Ukrainy. – 2004. – № 94. – 3 hrud. – S. 6–10.
6. Pedagogika / Pod red. I. A. Kairova, N. K. Goncharova, B. P. Yesipova, L. V. Zankova. – M.: Uchpedgiz. – 1956. – 436 s.
7. Pedagogika: Uchebnoe posobie dlya studentov ped. in-tov / Pod red. Yu. K. Babanskogo. – M.: Prosveshchenie, 1983. – 608 s.
8. Pedagogika v opornykh strukturno-lohichnykh skhemakh. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv zaochnoi ta vechirnoi form navchannia / Ukl. Solovei M. I., Spitsyn Ye. S. – K.: KDLU, 1999. – 105 s.
9. Proekt Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannya ditei ta molodi na 2015 – 2019 rik. – [Elektronnyi variant]. – Rezhym dostupu: <http://www.mon.gov.ua/ua/messages/43455-proekt-kontseptsiiyi-natsionalno-patriotichnogo-vihovannya-ditey-ta-molodi>.